

KMM

**Azərbaycan
Respublikası
Konstitusiyası
Məhkəməsinin
Məlumatı**

1/2003

SLOVENİYA RESPUBLİKASI
KONSTITUSİYA MƏHKƏMƏSİNİN ANALİTİK
VƏ BEYNƏLXALQ ƏMƏKDAŞLIQ İDARƏSİNİN RƏHBƏRİ,
PROFESSOR ARNE MARIAN MAVÇİÇ

İNSAN HÜQUQLARININ MÜDAFİƏSİ
SAHƏSİNDƏ KONSTITUSİYA NƏZARƏTİ

Konstitusiya Məhkəməsində aparılan icraatlar təklif olunmuş icraatlar xarakteri daşıyır (*juridiccio voluntaria*). Prinsip etibarı ilə, Konstitusiya Məhkəməsi özü icraatların təşəbbüsçüsü ola bilməz; bir qayda olaraq, Konstitusiya Məhkəməsində olan icraatlar lazımi qaydada ixtisaslaşmış (imtiyazlı) konstitusiya institut (qanuni ərizəçi adlandırılan) tərəfindən verilən müvafiq müraciətə əsaslanır (və ya onunla məhdudlaşdırılır).

Baxılma proseslərinin Konstitusiya Məhkəməsinin təşəbbüsü ilə başlanılmasına (*ex officio*) çox nadir hallarda rast gəlmək olar. Bunu ən çox Şərqi Avropanın bəzi konstitusiya baxılma sistemlərinə aid etmək olar; bundan başqa, (*ex officio*) Xorvatiya və Sloveniyada ciddi olaraq qorunub saxlanılır, lakin başqa yerlərdə bu cür icraatlar tez-tez aparılmır. Məsələn, Avstriyanın Konstitusiya Məhkəməsi özü hər hansı statut və ya nizamnamənin konstitusiya baxılmasının icraatına yalnız müvafiq Konstitusiya Məhkəməsində hər hansı əvvəlki icraata aid olan məhkəmə məsələsinə istinad edərək başlaya bilər. Yuxarıda qeyd edilən bütün hallar əsl konstitusiya baxılma formaları adlandırılı bilər.

Digər tərəfdən, bəzi konstitusiya baxılma sistemlərində, həmçinin fiziki şəxslərin konstitusiya və ya ictimai şikayətə (*actio popularis*) və yaxud konstitusiya hüquqlarının müdafiəsinin digər formalarına əsaslanaraq, Konstitusiya Məhkəmələrinə müraciət etməsinə (abstrakt və ya konkret baxılma ilə əlaqədar) yol verilir. Buna subyektiv konstitusiya baxılma, şəxsi hüquqların pozulması və şəxsi hüquqların Dövlətdən qorunması (xüsusilə qanunvericilikdən) aid edilir. Geniş konstitusiya baxılma sistemləri olan ölkələrdə, habelə cəmləşdirilmiş konstitusiya baxılma sistemləri olan bəzi ölkələrdə fiziki şəxs statutlarının, inzibati tədbirlərin və ya müəyyən icraatdan irəli gələn qərarların konstitusiya baxılması üçün müraciət etmək imkanı verilir. İcraatlar yalnız şikayət Konstitusiya Məhkəməsinə verildikdən sonra başlaya bilər. Hətta belə olduğu halda şikayətçi müvafiq icraatı qurtarmaq məqsədi ilə öz şikayətini geri götürə bilər.

Fiziki şəxsin Konstitusiya Məhkəməsi qarşısında şikayətçi qismində olmasına konstitusiya şikayətlərə aid olan müddələrin geniş şərh, habelə konkret baxılmalara aid olan müddələrin daha geniş şərh təsir göstərir. Bəzi sistemlərdə fiziki şəxsin konstitusiya məhkəmə-

sinə müraciət etməsi imkanları o qədər geniş olub ki, bu artıq həmin Konstitusiya Məhkəməsinin funksional qüvvəsini təhlükə altına qoyur. Bu səbəbdən qanunverici orqan konstitusiya məhkəmələri üçün az əhəmiyyətli olan və ya ümitsiz icraatları kənar etmək yollarını tapmağa çalışır (abstrakt baxılmaların müəyyən edilmiş tələblərlə məhdudlaşdırılması). Bütün bu icraatlar şikayətçinin hökumət orqanının müəyyən bir hərəkətilə toxunulması şərtini nəzərdə tutur. Şikayətlərin sayı artdıqca effektivlik azalır. Buna baxmayaraq, vətəndaşlar öz konstitusiya hüquqlarının qorunması üçün geniş imkanlara malik olmalıdırlar.

B. İnsan hüquqlarını qorumaq səlahiyyəti verilən orqanlar və bu cür icraatların növləri

Ümumiyyətlə, konstitusiya hüquqlarının pozulmasını iddia edən zərər çəkmiş şəxs tərəfindən verilən ərizə müvafiq müdafiə icraatlarının əsasını təşkil edir və hüquqların Konstitusiya məhkəməsi tərəfindən qorunması bir sıra qanuni müdafiə vasitələrindən yalnız biridir. Hətta müdafiəni təmin etmək niyyətində olan orqanlar müəyyən sistemdən asılı olaraq fərqlənir.

Subyektiv müdafiə – birbaşa imkanlar

I. Əsas hüquqlar ümumi Məhkəmə icraatlarında qorunula bilər (insan hüquqlarına nəzarət – ümumi məhkəmənin qərarının yenidən baxılması üçün xüsusi hüquqi vasitəsi).

II. Bəzi hüquqi sistemlər hüquqların müdafiəsini əsasən ümumi məhkəmələrdə aparılan icraatlarda təmin edir (ümumi məhkəmələr); bunlar əksər hallarda geniş və ya Amerika modelindən olan məhkəmə nəzarəti sistemini qəbul etmiş ölkələrdir.

Aşağıda hüquqların ümumi məhkəmələr tərəfindən müdafiəsinin xüsusi formaları sadalanıb:

III. icraatları – qeyri-qanuni azadlıqdan məhrum edilmədən müdafiə; müvafiq ərizə bu cür yurisdiksiyaya malik olan ümumi məhkəməyə təqdim edilir. Belə icraatlar tezliyi, sadəliyi və açıqlığı ilə səciyyələndirilir.

IV. Habeas corpus-un bir növü olan Habeas data Brazilyada 1988-ci il tarixli Konstitusiya ilə irəli sürülmüşdür. Habeas corpus şəxsi informasiyanın qorunmasının konstitusiya təminatıdır.

V. Digər icraatlar əsasən Amerika modelindən olan məhkəmə nəzarəti sistemini qəbul etmiş ölkələrdə tanınır və aşağıdakıları daxil edir:

- bununla aşağı instansiya məhkəməsinin etdiyi səhvi yuxarı instansiya məhkəməsinin qərarına əsasən ləğv etmək mümkündür;
- yuxarı instansiya məhkəməsi tərəfindən aşağı instansiya məhkəməsinin yurisdiksiyasının qəsb edilməsinin qarşısını alır;
- certiorari - aşağı instansiya məhkəməsinin yurisdiksiyasında olan işin yuxarı instansiya məhkəməsi tərəfindən həll edilməsi səlahiyyəti;
- quo-warranto («hansı əsaslarla») – qəsb edilmiş, ümumi xarakter daşıyan funksiyanın müəyyən şəxs tərəfindən yerinə yetirilməsinin qabağını alır;
- fiziki şəxsin Dövlətə qarşı kompensasiya tələbi.

VI. Hüquqların qorunmasının konstitusion şikayətə oxşar olan xüsusi növü amparo-dur. Bu, İspan mənşəli hüquqi sistemlərdə mövcud olan insan hüquqlarının müdafiəsinin ümumi və ənənəvi növüdür: şəxslərin konstitusion hüquqlarının bütün kateqoriyalarda dövlət aktları ilə pozulmasından müdafiə. Əksər hallarda, Dövlətin Ali Məhkəməsi müdafiənin bu növü üzrə məsuldur. Belə icraatların məqsədi şəxslərin pozulan hüquqlarını onların pozulmasından əvvəl bərpa etməkdir. Həmçinin bunlar tezləşdirilmiş xüsusiyyətli icraatlardır. Meksika klassik amparo ölkəsidir. Bu təcrübəyə tez-tez Mərkəzi və Cənubi Amerikada, habelə Seyşel Adalarında və xüsusi emparo növü olan Andorrada rast gəlmək olar.

VII. Subsidiar amparo konstitusion şikayətə daha da çox oxşardır. İcraatların Konstitusiyaya Məhkəməsində aparıldığına görə bu amparo-nun xüsusi növü hesab edilir. Müdafiənin bu növü accion de tutela adlandırılır. Kolumbiyada mövcud olan, 1991-ci il tarixli Kolumbiya Konstitusiyası ilə irəli sürülmüş accion de tutela konstitusion şikayətlə müqayisə edilə bilər. Bu, müdafiə edilən konstitusional hüquq dairəsinin dəqiq müəyyən edilməsilə səciyyələndirilir. Hüquqi və ya inzibati aktları ləğv etmək mümkündür (Kolumbiyanın ictimai şikayət (actio popularis) və habeas corpus icraatlarına əlavə olaraq).

VIII. Braziliya öz 1988-ci il tarixli Konstitusiyasına insan hüquqlarının müdafiəsi üçün bir sıra xüsusi hüquqi vasitələr daxil etmişdir, o cümlədən:

- Ali Məhkəmənin səlahiyyətində olan bu geniş müdafiə növü habeas corpus ilə əhatə edilməyən hüquqların qorunması üçün nəzərdə tutulub;
- qanunverici orqanın etinasızlığı ilə əlaqədar hər hansı işə dair xüsusi şəxsi şikayətdir.

IX. Çili öz 1980-ci il tarixli Konstitusiyasına amparo-nun recurso de proteccion adlandırılan xüsusi dəyişdirilmiş variantını daxil etmişdir.

X. İctimai şikayət (aktio popularis) eyni şəkildə fiziki şəxs tərəfindən, adətən, məhdudiyyətsiz verilə bilər. Baxmayaraq ki, bu ictimai marağ kəsb edən əsas hüquqların qorunması üçün nəzərdə tutulur (halbuki konstitusion şikayət şəxsi marağ əsasında verilir), aktio popularis hüquqların məhkəmə ilə qorunması üçün xüsusi və şəxsi hüquqi vasitədir. İctimai şikayətlər, adətən, konstitusion hüquqları pozan ümumi aktlara qarşı yönəlir (əsasən statutlara). Ümumiyyətlə, Konstitusiya Məhkəməsi qayda-qanunun abstrakt baxılması yolu ilə müzakirə edilən aktla iş aparar, qərar qəbul etmək səlahiyyətinə malik olan orqandır. İctimai şikayət Avropada daha az yayılıb. İctimai şikayət İsrailin münasib yerlərindən irəli gələn məsələlər üçün geniş yayılıb, işin davam edilməsi hüququ əsasən Məhkəmənin bu hüququ verməyə razılığından asılıdır. Bunun ən geniş yayıldığı yer Mərkəzi və Cənubi Amerikadır. Maraqlı bir nümunə Argentinadır. Belə ki, orada federal səviyyədə ictimai şikayət (actio popularis) təcrübəsi olmasa da, bu ayrı-ayrı əyalətlərdə qəbul edilmişdir: Buenos Ayres, Çako, Entre Rios, La Rioha, Neken, Rio Neqro və Santiaqo del Estero. Afrikada ictimai şikayət nisbətən geniş şəkildə mövcuddur, halbuki Asiyada ictimai şikayət yalnız Kambodca, Gürcüstan, Yaponiya (yalnız seçkilərə dair məsələlərdə – xalq aksiyası və ya obyektiv aksiya) və İranda (İnzibati Ədalət Məhkəməsinə şikayət) mövcuddur.

Obyektiv müdafiə – dolay imkanlar

XI. Konstitusiya hüququ sistemlərinin müəyyən hissəsi fiziki şəxsləri yalnız dolay müdafiə ilə təmin edir, yəni ki, fiziki şəxslər Konstitusiya Məhkəməsinə və ya konstitusional baxılmanın digər orqanına birbaşa müraciət edə bilməz. Fiziki şəxslərin hüquqlarının qorunmasını aşağıdakı vasitələrlə təmin edən sistemlər mövcuddur:

- Hüquqi normaların abstrakt baxılması; və ya
- Hüquqi normaların xüsusi (konkret) baxılması; və ya
- Hüquqi normaların preventiv abstrakt baxılması.
- Böyük Britaniya Birləşmiş Krallığında konstitusion baxılmağa yönəlmiş bəzi addımlar İnsan Hüquqları və Əsas Azadlıqların Qorunması üzrə Avropa Konvensiyasının birləşdirilməsinə dair 1998-ci il tarixli İnsan Hüquqları haqqında Akt (42-ci fəsil) və 2 oktyabr 2000-ci il tarixli «uyğunsuzluq haqqında bəyannamə» olmuşdur.

C. Konstitusion şikayət və onun dünyada mövcudluğu

Konstitusion şikayət konstitusion hüquqların əsasən hökumət orqanlarının ayrı-ayrı aktları ilə pozulmasına qarşı xüsusi subsidiar

hüquqi vasitədir. Bu vasitə, öz hüquqlarının pozulduğuna inanan subyektin işinin baxılmasına və mübahisəli aktların konstitusion baxılmasını təmin etmək səlahiyyəti olan Məhkəmə tərəfindən qərarın qəbul edilməsinə imkan verir. Ümumiyyətlə, ictimai şikayətlə (actio popularis) müqayisədə konstitusion şikayətdə ittiham fərdi aktlara yönəldilir (bütün inzibati və qanuni aktlar). Buna baxmayaraq, konstitusion şikayətlərdə də dolayısı ilə və yaxud hətta birbaşa statutlara istinad edilə bilər.

Konstitusion müraciət hüquqdurmu? Sloveniyanın Konstitusiyası Məhkəməsinin mövqeyinə əsasən bu məhkəmə icraatı institutu və ya xüsusi hüquqi vasitədir.

Konstitusion şikayət tamamilə yeni institut deyil; onun ilkin növünü 13-16-cı əsrlərdə mövcud olan Araçon Hüququnda tapmaq olar; Almaniyada 15-ci əsrdən etibarən mövcuddur; İsveçrə isə öz 1874-ci il tarixli Konstitusiyasına, 1874-ci və 1893-cü il tarixli Statutlarına xüsusi konstitusion şikayət daxil etmişdir. Avstriya konstitusion şikayəti 1868-ci ildən bəri qəbul etmişdir (Reichsgericht tərəfindən tətbiq edilmişdir – 21 dekabr 1867-ci il tarixli Reichsgericht haqqında Konstitusion Hüququn 3-cü maddəsi). Lixtenşteyn konstitusion şikayəti 1921-ci il tarixli, 104-cü maddəsinin 1-ci bəndinə və 1925-ci il tarixli Dövlət Məhkəmə Aktının 23-cü maddəsinə əsasən daxil etmişdir. Bavariya konstitusion şikayəti 26 may 1818-ci il tarixli Konstitusiyaya Nizamnaməsi, 14 avqust 1919-cu il tarixli Konstitusiyaya Nizamnaməsi və 11 iyun 1920-ci il tarixli Dövlət Məhkəmə Aktı ilə daxil etmişdir. Konstitusion şikayət konstitusiyaya məhkəmə nəzarəti sistemlərində geniş şəkildə mövcuddur. Bu ən çox Avropada yayılıb. Almaniyada konstitusion şikayətə həm federal həm də yerli səviyyələrdə rast gəlmək olar.

Konstitusion şikayət, həmçinin Asiyanın bəzi sistemlərində tanınır. Həmçinin qeyd edilməlidir ki, məhkəmə nəzarəti sistemini tanıyan ərəb ölkələrinin əksəriyyəti Fransa Konstitusiyası Şurasının 1958-ci il modelindən irəli gələn qanunların preventiv baxılması üçün fransız sistemini qəbul etmişdir. Bu sistem fiziki şəxsin xüsusi konstitusiyaya/məhkəmə nəzarəti orqanlarına birbaşa müraciət etmək hüququnu tanımır. Afrikanın bəzi ölkələri konstitusion şikayəti tanıyır. Ümumiyyətlə, subsidiar amparo hesab edilən Kolumbiyadakı accion de tutela (Konstitusiyaya Məhkəməsinin yurisdiksiyasında olan) nəzərə alınmadığı təqdirdə, Mərkəzi və Cənubi Amerikada konstitusion şikayətin yeganə nümunəsi Braziliyada mövcud olan mandado de injuncao, yəni qanunverici orqanın etinasızlığı səbəbindən verilən fərdi şikayət hesab edilə bilər.

Ayrı-ayrı sistemlərin səciyyəvi xüsusiyyəti odur ki, onlar hər iki növü – həm ictimai, həm də konstitusion şikayəti birləşdirilmiş şəkildə tanı-

yır. Bu iki növ onların fəaliyyətində rəqabət apara bilər. Hər iki növün mövcudluğunun əsas səbəbi konstitusion hüquqların qorunmasıdır: ictimai şikayət (actio popularis) ictimaiyyətin, konstitusion şikayət isə şəxsin marağına əsaslanır. Hər iki halda iddiaçı fiziki şəxsdir. Bir qayda olaraq, mübahisə edilən məsələlər fərqlənir: ictimai şikayət (actio popularis) ümumi aktlara, konstitusional şikayət isə fərdi aktlara aiddir. İddiaçının çıxış etməsi və ya hüquqi vasitənin iddiaçıya şəxsi təsir göstərə bilməsi konstitusion şikayətin zəruri şərtidir. Baxmayaraq ki, şikayətçinin çıxış etməsi ictimai şikayətin zəruri şərti kimi istisna edilə bilər, bəzi sistemlərdə şikayətçinin olması tələb edilir. Hər iki halda ərizə haqqının daxil edilməsi vasitəsi ilə eyni nəticə əldə etmək olar. Lakin, faktiki olaraq konstitusional şikayətlərin sayı hər yerdə artır. Bu səbəbdən konstitusiya məhkəmələrinin bir çoxu konstitusional şikayətlər üçün ayrı-ayrı ixtisaslaşmış palatalar və ya Konstitusiya Məhkəməsinin daha kiçik qərar qəbul edici orqanlarını (palatalar, alt-palatalar) yaradaraq, öz fəaliyyətinin təşkilini bu tendensiya ilə uyğunlaşdırıb.

D. Konstitusion şikayətin əsasları

Aşağıda konstitusion şikayət sisteminin elementləri sadəliklə:

- Şikayətlərin ilkin seçilməsi (filtrlərin icraatlarla inteqrasiyası). Uğursuzluğu ehtimal edilən şikayətləri ayıraraq çıxarmağı nəzərdə tutan və Konstitusiya Məhkəməsinin mənasız şikayətlərin rədd edilməsində maneə etmək imkanını artıran bu element ən çox alman sistemində inkişaf edib. Faktiki olaraq, burada, prinsip etibarlı ilə hər kəs üçün açıq olan konstitusion şikayət bir hüquqi vasitə kimi məhdudlaşdırılır. Konstitusiya məhkəmələrinin bir ümumi problemi «unu ələkdən keçirmək» və eyni zamanda demokratik sistem çərçivəsində insan hüquqlarının səmərəli qorunmasını təmin etməkdən ibarətdir. Bundan başqa, müəyyən sistemlərdə konstitusion şikayəti daxil etmək təklifləri təzəlikcə verilməyə başlayıb; bəzi sistemlərdə ilkin seçilmə mexanizmlərinə meyil göstərilir; digər tərəfdən isə, bəzi sistemlərdə bu hüquqi institutun ləğv edilməsinə meyil göstərilir;
- Ümumiyyətlə, konstitusion şikayət vasitəsi ilə müdafiə konstitusion hüquq və azadlıqlara aid edilir və bəzi sistemlərdə konstitusion şikayətlə qorunan hüquq dairəsinin anlayışı qeyri-şəffafdır (konstitusiyanın təminat verdiyi «bütün» əsas hüquqların qorunması güman edilən Sloveniya, Xorvatiya, FRY və Monteneqro), halbuki digər sistemlərdə müdafiə edilən konstitusion hüquq dairəsi müəyyən edilmiş olur. Həmçinin konstitusional şikayətin xüsusi növləri xüsusi hüquq kateqoriyalarının müdafiəsini təmin edə bilər;

- bir qayda olaraq, konstitusion şikayətlə mübahisə edilən aktlar, bəzi hallar istisna olmaqla, fərdi aktlara aid edilir;
- konstitusion şikayət verməyə hüququ olan şəxslər, adətən, fiziki şəxslərdir, lakin Avstriya, Almaniya, İspaniya, İsveçrə, FRY və Monteneqroda hüquqi şəxslər bunu, həmçinin açıq şəkildə edə bilər, halbuki Xorvatiya sistemində hüquqi şəxslərin potensial ərizəçi olması istisna edilir; bəzi sistemlərdə isə şikayət Ombudsman (İspaniya, Sloveniya, FRY) və ya prokuror (İspaniya, Portuqaliya) tərəfindən verilə bilər.
- Bəzi sistemlərdə Konstitusiya Məhkəməsinin fəaliyyəti ərizə ilə məhdudlaşmır və hər hansı konkret məsələ üçün lazım gəldikdə, Məhkəmə öz təşəbbüsü ilə (ex officio) icraatları uzada bilər (Sloveniya, Almaniya, Avstriya, Lixtenşteyn, Çexiya Respublikası, İspaniya, Xorvatiya və Makedoniya).
- Hüquqi vasitələrin əvvəlcə tükənməsi ayrılmaz şərtədir, lakin Konstitusiya Məhkəməsinin bu şərtin yerinə yetirilməsindən asılı olmayaraq, məsələyə baxa bilməsi halları istisnadır (Almaniya, Sloveniya, İsveçrə);
- Ərizənin verilməsi üçün son müddət, dövlət rəhbərliyi tərəfindən son və məcburi (fərdi) hökmün, qərarın və ya aktın qəbul edilməsi və ya təqdim edilməsindən etibarən orta hesabla bir ay olmaqla 20 gündən üç aya qədər ola bilər;
- Ərizələrin məzmunu sistemlərin əksəriyyətində təfəsilatı ilə göstərilir: yazılı, bəzən açıq-aydın ifadə edilmiş şəkildə olmalıdır (Almaniya, Avstriya), müəyyən ölkə, mübahisə edilən akt qeyd edilməlidir və hansı konstitusion hüququn pozulması açıqlanmalıdır, və s.;
- Sistemlərin əksəriyyəti (Orta və Şərqi Avropa istisna olaraq) müvəqqəti qadağan əmri və ya qərarı (Konstitusiya Məhkəməsinin) verməyi, yəni ki, son qərar qəbul edilənədək mübahisə edilən aktın tətbiq edilməsini müvəqqəti saxlamağı nəzərdə tutur;
- Bəzi sistemlərdə mənasız ərizələr verilən zaman icraatların xərclərinin ödənilməsi əvvəlcədən açıq-aydın bildirilir (Almaniya, Avstriya, Portuqaliya, İspaniya, İsveçrə);
- Qərarın nəticələri: Konstitusiya Məhkəməsinin konstitusion məsələlərə, konstitusion hüquqların pozulmasına dair qərar çıxarmaq üçün səlahiyyəti məhduddur. Lakin, bu cür bir pozuntu tapıldığı təqdirdə qərar inter partes (ikitərəfli) olan (qərar qanunvericilik aktına yönəldiyi halda isə erga omnes), kassasiyalı təsir göstərə bilər. Bununla belə, Konstitusiya Məhkəməsi ən yüksək hüquqi orqan rolunu qoruyub saxlayır. Bu Məhkəmələr «yüksək dərəcəli kassasiya məhkəmələri» adlana bilər, çünki ümumi məhkəmələrin qərarlarına yenidən baxan Konstitusiya Məhkəmələri

faktiki olaraq üçüncü və ya dördüncü instansiyalar rolunu oynayır. Baxmayaraq ki, Konstitusiya Məhkəməsi tam yurisdiksiyası olan məhkəmə deyil, müəyyən hallarda o, ümumi məhkəmə tərəfindən iddiaçının hüquqlarının pozulub-pozulmamasını müəyyən edə bilən yeganə səlahiyyətli məhkəmədir. Bu vəzifəyə Konstitusiya ilə mikro-uyğunluğun və (baxmayaraq ki, bu Konstitusiya Məhkəməsinin əsl funksiyası deyil) qanunun tətbiq edilməsinin yoxlanması daxildir. Konstitusiya şikayət işlərində konstitusiya hədlərin müəyyənləşdirilməsi haqqında suallar irəli gəlir. Hər halda, Konstitusiya Məhkəməsi yalnız dəqiq olaraq konstitusiya hüquq məsələləri üzrə fəaliyyət göstərə bilər. Sloveniya sistemi dəqiq müəyyənləşdirilib, yəni ki, Konstitusiya Məhkəməsi özü müəyyən şərtlərə əsasən konstitusiya hüquqları və ya əsas azadlıqlara dair son qərar çıxara bilər (SR Rəsmi hökumət qəzeti № 15/94, Sloveniya Konstitusiya Məhkəməsi Aktının 60-cı maddəsinin 1-ci bəndi).

Əsas hüquq və azadlıqların qorunması öz konstitusiya mühakimə funksiyalarını müsbət və ya mənfi mənada yerinə yetirməsindən asılı olmayaraq, əksər konstitusiya məhkəmələrinin mühüm vəzifəsidir. Konstitusiya Məhkəməsi «neqativ qanunverici orqan»ın vəzifəsini yerinə yetirdiyi halda konstitusiya baxılma xüsusilə əsas hüquqlar sahəsində ən güclü orqan hesab edilir. Hətta qanunverici orqanın əsas rol oynadığı digər sahələrdə (Dövlət təşkilatı və ya iqtisadi konstitusional prinsiplərin konkretləşdirilməsi) konstitusiya məhkəmələri əsas hüquqların qorunmasını təmin edir. Xüsusilə hüquqların qorunması sahəsində Konstitusiya Məhkəməsi, həmçinin «Konstitusiya tərtibçisi»nin əvəzində vəzifəsinə malikdir («müsbət funksiya»), yəni ki, müəyyən hallarda konstitusiya məhkəmələri hətta konstitusiya müddəalar əlavə edir.

E. Fərdi şikayətin müxtəlif beynəlxalq növləri

1. «Konstitusiya şikayət» konsepsiyası, adətən, əsas hüquqların konstitusiya müdafiəsi ilə bağlı olur. Lakin, müəyyən beynəlxalq sənədlər əsas hüquq və azadlıqların qorunması üçün şikayət şəklində olan xüsusi hüquqi vasitələr də nəzərdə tutur.

2. 4 noyabr 1950-ci il tarixli İnsan Hüquqları və Əsas Azadlıqların Qorunması üzrə Avropa Konvensiyası fiziki şəxslərə fərdi şikayət vermək hüququ verir. Konvensiyanın təminat verdiyi hüquqlarının pozulduğunu iddia edən hər kəs İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinə şikayət təqdim edə bilər. Bu milli konstitusiya şikayətlə müqayisə edilə bilən beynəlxalq hüquqi vasitədir. Milli qanunlar tərəfindən hüquqların qorunmasına lazımi təminat verilmədiyi hallarda

bu vasitə fərdi şikayət funksiyasını yerinə yetirir. Fərdi şikayət subsidiar hüquqi vasitə hesab edilir (milli hüquqi vasitələrin əvvəlcə tükəndirilməsi şərtinə əsaslanan). Bu ictimai şikayət (actio popularis) deyil və əks təsirə və ya kassasiya təsirinə malik deyil. Bunu konstitusion şikayətdən fərqləndirən cəhəti odur ki, nəticədə yalnız qərar qəbul edilir (deklarator müdafiə, yəni tərəflərin hüquq və vəzifələrinin müəyyən edilməsi qaydasında olan məhkəmə müdafiəsi).

İnsan Hüquqları və Əsas Azadlıqların Qorunması üzrə Avropa Konvensiyasının milli qanunlara dair mövqeyində şəxsin Konvensiyaya istinad edə bilib-bilməməsi və hətta milli konstitusion şikayəti ona əsaslandırma bilib-bilməməsi əks etdirilir. Bundan əlavə, orada, Konvensiyanın müddələrinin şərh çərçivəsində Konstitusiya Məhkəməsinin özü üçün manevr etmək imkanı ayrılır. Əslində, o, milli məhkəmənin son qərarından Avropa məhkəməsinə verilən fərdi şikayət verildiyi hallarda milli Konstitusiya Məhkəməsinə Avropa orqanları ilə əlaqələndirir. Bəzən bu dövlət daxilində bilavasitə təsiri olmur (Birləşmiş Krallıq, İslandiya, İrlandiya, Norvegiya və İsveç). Afrikanın bəzi ingilis dilli ölkələri axırıncı sistemlər qrupuna aid edilmir (məsələn, Kenuya, Nigeriya, Tanzaniya və Uqanda), çünki onlar Böyük Britaniyanın 23 oktyabr 1953-cü ildə imzaladığı, 63-cü maddəyə əsaslanan Avropa Konvensiyasının genişlənmə haqqında müddəasının təsiri altında İnsan Hüquqları və Əsas Azadlıqların Qorunması üzrə Avropa Konvensiyasından irəli gələn hüquq müdafiəsi sistemini qəbul etmişdir (məsələn, Nigeriya 1960-cı il tarixli Konstitusiyasında). Bu regionlarda yalnız Konvensiyanın özü və 1-ci Protokol tətbiq edilir. Konstitusiya şikayəti institutu, Avropa şikayəti və Avropa orqanlarının funksiyaları milli və supra-milli (son) instansiya məsələsini doğurur. Milli (son) instansiya çalışır ki, müəyyən ölkədə konstitusiyaya uyğunluğun, qanuniliyin, insan hüquqları və əsas azadlıqlarının müdafiəsi üçün ali məhkəmə orqanı olan Konstitusiya Məhkəməsinin fəaliyyəti yalnız konstitusion-hüquqi məsələlərin araşdırılması ilə məhdudlaşsın. Faktiki halların öyrənilməsi üçün müəyyən sübutların qiymətləndirilməsi və dəlillərə dair sadələşdirilmiş qaydaların istifadəsi məsələləri ümumi məhkəmələrin səlahiyyətlərinə aiddir. Konstitusion şikayətin subsidiar xüsusiyyəti Konstitusiya Məhkəməsi ilə ümumi məhkəmənin məsuliyyətlərinin bölüşdürülməsinə əsaslanır. İnstansiyaların dərəcəsi milli Ali Məhkəmədən başlayaraq, milli Konstitusiya Məhkəməsindən Avropa Məhkəməsinə qədər müəyyən edilməlidir. Faktiki olaraq, instansiya bu dərəcələrin mahiyyəti deyil, lakin bu tamamlayıcı funksiyasının yerinə yetirilməsi üçün vacibdir: milli konstitusion şikayət milli məhkəmə müdafiəsini tamamlayır, halbuki supra-milli Avropa şikayəti milli konstitusion şikayəti tamamlayır.

3. 14 dekabr 1995-ci il tarixli BH-da Sülhə dair Ümumi Razılaşmanın 6-cı fəslinin (İnsan hüquqları) VII-XII Maddələrinə əsasən yaradılmış Bosniya və Herseqovinanın İnsan Hüquqları üzrə Komitəsi; 13 dekabr 1996-cı il tarixli Prosedur Qaydaları.

4. Avropa Cəmiyyətləri Razılaşmasının 230-cu maddəsinin 4-cü bəndinə və 232-ci maddəsinin 3-cü bəndinə əsaslanan Avropa Birliyi tərəfindən insan hüquqlarının qorunması.

F. İnsan hüquqlarının məhkəmədə müdafiəsinin mahiyyəti

İnsan hüquqlarının məhkəmədə müdafiəsinin mahiyyəti konstitusion şikayətə əsaslanır, çünki:

- İnsan hüquqları istənilən demokratik hüquqi sistemin atributlarıdır;

- Konstitusion şikayət konstitusion hüquqların qorunması üçün hüquqi vasitələrdən yalnız biridir;

- Konstitusion şikayət insan hüquqlarının qorunması üçün zəruri vasitədir və özü də insan hüququ hesab edilə bilər; Konstitusiya qoruduğu hüquqlara təminat verdiyi kimi konstitusion şikayətə də təminat verir; eyni zamanda statuta əsasən konstitusion şikayət Konstitusiya Məhkəməsinin fəaliyyət qabiliyyəti ilə məhdudlaşır;

- Uğurla başa çatmış konstitusion şikayətlərin sayı az olduğuna görə onların səmərəliliyi mübahisə altındadır. Lakin, bu konstitusion şikayətə məhdudiyyət qoymaq və ya onu ləğv etmək üçün səbəb deyil. Əslində konstitusion şikayət, həmçinin fərdi aktda olan səhvlərin düzəldilməsi (o cümlədən ümumi məhkəmələrin qərarlarında düzəliş etmək) funksiyasını yerinə yetirir, lakin bu funksiya həmişə konstitusion məsələlərlə məhdudlaşır (yəni ki, insan hüquqlarının və ya əsas azadlıqların pozulması hallarında). Uğursuzluqla başa çatmış konstitusion şikayətlərin çox olması, həmçinin Konstitusiya Məhkəməsinə verilən eyni işlərin çox olmasının nəticəsidir;

Hər halda, bu institutun daxilində bir-birinə zidd olan xüsusiyyətlərə baxmayaraq, fiziki şəxslərin öz konstitusion hüquqlarını müdafiə etmək məqsədilə ədalət mühakiməsi və məhkəmə müdafiəsi üçün müraciət etmək imkanı olmalıdır. Konstitusion şikayətin mövcudluğu, xüsusilə sosial və hüquqi durumun dəyişməsi zamanı dövlət orqanları tərəfindən konstitusion hüquqların pozulmasının daha səmərəli baxılmasını təmin edir.